

9. Пирожков С. І. Пріоритети у сфері безпеки і оборони України. Формування сучасних механізмів попередження загроз та викликів на початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / С.І. Пирожков // Нац. Безпека і оборона. – 2005. – № 7. – Режим доступу : http://www.dcaf.ch/docs/Reform_Defence_Sec_Ukraine_Kiev/File%2004.pdf

10. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою / Г.П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.

УДК 14:821.161.2.

М. М. Палагнюк

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ І. Я. ФРАНКА

Аналізується тлумачення І.Франком сутності нації і національного питання, співвідношення національного і соціального чинників у житті нації. Показана еволюція Франкових поглядів від пріоритетності соціальної проблематики до першорядності національного визволення.

Ключові слова: нація, народність, національне, соціальне.

Анализируется толкования И.Франком сущности нации и национального вопроса, соотношение национального и социального факторов в жизни нации. Показана эволюция его взглядов от приоритетности социальной проблематики в первостепенности национального освобождения.

Ключевые слова: нация, народность, национальное, социальное.

The article highlights Franko's interpretation of the national entity, the correlation of national and social factors in the nation's life/ the evolution of Franko's views from the priority of social problematics to the antecedence of national liberation is described.

Key words: nationality, nation, national, social.

© М. М. Палагнюк, 2012

Актуальність статті обумовлена поглибленою увагою до державотворчих процесів в Україні. Дана проблема часто обговорюється в різних аудиторіях, в науковому та інформаційному просторі. Відтак гостро відчувається брак теоретичного осмислення проблем національно-політичного конституювання, співвідношення нації, суспільства і держави з урахуванням східноєвропейського та особливо специфічно українського доробку в цих питаннях ролі нації в державі.

Її вирішенню може слугувати використання творчої спадщини українських мислителів минулого, у тому числі І.Франка.

Щодо сучасного теоретичного осмислення поглядів І.Франка на націю, національне та його співвідношення із загальнолюдським, то воно знайшло своє відображення у працях низки дослідників, серед яких : В.Андрущенко, В.Горський, М.Гошовський, В.Довгович, М.Кашуба, А.Круглашов, В.Лукеренко, І.Огородник, І.Романченко, М.Русин, О.Салтановський та ін.

З відомих зарубіжних авторів питання нації висвітлювали ще Є.Георг «Загальна наука про державу» та Ганс Кельзен «Соціологічне і юридичне поняття держави» (1922р.) – всесвітньовідомі політологи та соціологи. З українських авторів про націю написав до цього часу актуальну працю проф. Володимир Старосольський «Теорія нації». Слід згадати «Вступ до націології» І.Бучковського, виданий у 1934 р. Тему нації торкали теж: С.Рудницький – «До основ нашого націоналізму»; С.Дністрянський – «Загальна наука права і політики» (1923); В.Липинський – «Листи до братів-хліборобів», (1920); В.Старосольський – «Держава і політичне право» (1924); М.Стахів – «Вплив Хмельницького на формування української нації» та інші.

Як відзначає С.М.Возняк, парадигмальна основа Франкового світогляду людина й нація. Виходячи з неї, мислитель намагався вирішити дві найболючіші тогочасні проблеми соціальної і національної свободи. Надійну опору в реалізації цих завдань він вбачав у науці. Як представник позитивістсько-раціоналістичного напрямку в українській філософській і суспільно-політичній думці, Франко покладав надії на науку не лише як на засіб пізнання, але й як на знаряддя перебудови. Він висловив геніальну думку про те, що науково-технічний прогрес може мати більш вагомий соціальний наслідок, ніж їх мала французька буржуазна революція [1, с.45].

Теоретична думка І.Франка витала над питаннями взаємозв'язку і взаємозалежності соціального і національного питань, загальнолюдського і національного.

Спочатку він воочав пріоритетним вирішення соціальних завдань, у рамках яких, на його думку, буде вирішене питання національне. Однак із часом мислитель переконався у першочерговості національного визволення як головної передумови усунення соціальної несправедливості.

І.Франко не тільки вказував на вирішальне значення матеріальних, економічних факторів щодо духовного й політичного життя, а й зміни в духовній сфері пояснював змінами в економічній галузі. У статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» він зазначав, що «переворот духовний та літературний усе настає по перевороті економічній» [4, с.33].

З економічних відносин І.Франко виводив і такі суспільні явища, як війни, національний гніт і національна ворожнеча, рабство тощо. У статті «Війни і військо і наших часах» він розвінчав твердження французького публіциста Л.Боліє про те, що причини воєн містяться в психіці людей. Насправді, як підкреслював І.Франко, голови причина війни, мілітаризму полягає «в наших поганих суспільних і економічних обставинах». На підставі аналізу причин воєн він робить більш широкі узагальнення про те, що суспільно-економічні порядки «з konieczności становлять основу і підвалин; всіх прочих явищ політичного і духовного життя людей» [2, с.291]. Водночас мислитель указував на вагомість національного фактора в суспільних процесах, зокрема, в робітничому русі. Якщо марксисты проголошували, що «верстви робучі, поневолені, покривджені ніколи не мали. національних інтересів», що «робітники не мають батьківщини», то Франко підкреслював важливість національних особливостей національних інтересів.

У статті «В домашній справі», опублікованій у квітневому номері газети «Ргаса» за 1880 рік, він указав на національний ґрунт робітничого руху. «Робітничий рух, як рух народний, – писав Франко, – мусить обов'язково спиратися на народність. Кожний народ має свої відрубні особливості, які треба знати і враховувати, бо інакше весь рух що не може якимсь чином увійти в кров народу як чужий йому, не пустить коріння буде звихнений. Тому народність є основою і точкою виходу всякого народного руху; всякі балачки, що ніби робітничий рух виступає вороже відносно народності, і навмисна брехня, або також походить з простого неучтва» [6]. На тому, що боротьба праці з капіталом, особливо «в перший свій період мусить точитися на ґрунті національному», наголошувалось у «Програмі галицьких соціалістів». Про потреби врахування «всіх відрубних національних інтересів» при організації трудящих, які ми бачили вище, Франко писав у статті «Чи ми хоч тепер прокинемось?».

І.Франко позитивно оцінює історичний підхід до вивчення народів, який утвердився в науці в ХІХ ст. Пізнання «історичної еволюції» суспільних явищ є «першоосновною умовою, щоб їх зрозуміти, є доброю половиною їх розуміння, яке без цього буде, звичайно, абстрактним і довільним». Це положення було своєрідним виразом діалектичного принципу розвитку в його застосуванні до історії. Саме виходячи з прогресивності «еволюційного погляду на світ та людську історію», І.Франко визначні право на існування так званої міграційної теорії в галузі історії літератури, заслугу яко вбачав у тому, що вона показала «суто історичний характер народної белетристики» Історичний підхід у галузі «народознавства» він розглядав як методологічну основу «пізнання народу з його мовою, звичаями, віруваннями й поглядами» [5, с.29].

Заслугою І.Франка є спроба вникнути в процес зародження й розвитку людських спільностей, у причини консолідації мас людей у певні стійкі об'єднання - племена народності тощо. Таку спробу, зокрема, він зробив у праці «Мислі о еволюції в історії людськості». Однак відтворити наукову картину виникнення й розвитку соціально - етнічних спільностей І.Франкові не вдалося. У нього ми не знаходимо розумінні специфіки формування таких історичних форм людського співжиття, як народність нація. Проте певний інтерес становлять його міркування про зародження людських спільностей. Мислитель загалом виходив із переконання про визначальну роль у цих процесах матеріальних, економічних факторів.

Слід підкреслити, що народність, нація в розумінні І.Франка – це об'єктивна; реальність, яка включає в себе і матеріальні, і духовні явища, і тому не можна брати лише одну сторону, нехтуючи іншою.

Таку діалектичну єдність усіх сторін життя народу І.Франко поклав у методологію так званого народознавства. «... Пізнати народ, – говорив він на зборах Товариства народознавства в лютому 1895 р., – це значить пізнати людей, що заселяють певну територію, отже, пізнати їхній стан теперішній і минулий, їхні фізичні і духовні прикмети, їхні установи та економічний стан, їхні торговельні відносини та духовні зв'язки з іншими народами» [7, с.254].

Трактуючи народність, націю як об'єктивну реальність, І.Франко в такому ж сенсі розглядає і національність як належність до народності, нації. Національність, на його думку, – це одна з істотних рис соціального статусу особи, нерозривно пов'язана з її соціальною сутністю. Вона є «чимсь даним, що ми принесли з собою на світ». Підкреслюючи невід'ємність національної належності від буття особи, І.Франко зазначає, що людина цю належність може відчувати

більшою або меншою мірою, розуміти значення національного фактора по-різному, але від цього наявність національності не перестане бути реальною. Об'єктивну реальність національної належності І.Франко вбачав у тому, що вона є одним із критеріїв відмінностей між людьми. «Національність так як загалом усі річі вроджені, – писав він, – різнять, специфікують людей. Національність завжди партикулярна» [8, с.82].

У відповідь тим, хто звинувачував прихильників соціалістичної ідеї в ігноруванні національного питання, І.Франко писав: «Ми далекі від того, щоб нехтувати вагу *національного питання...* але все-таки не хочемо ніколи забувати, що *розвій народності є тільки одним з проявів розвою народу*, проявом рівнорядним з розвитком економічним, громадським, освітнім і ін. Певна річ, він тісно в'яжеється з усіма тими проявами розвою; але ж власне для того не можна його уважати за щось кардинального, найважливішого і виключно миродайного» [9, с.355 – 356]. Тут мислитель ототожнює національне питання з національним розвитком, тобто трактує його у вузькому значенні. Відзначаючи, що національний розвиток народу є «рівнорядним» з економічним, громадським, культурним, він не зрівнював важливість національного питання із соціальним, а лише підкреслював його нерозривність з усіма виявами життя народу. «Розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських, – зазначав Франко, – є або пругою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором» [9, с.356].

Надававши великого значення національному питанню, І.Франко довгий час пов'язував його розв'язання із соціалізмом, із втіленням у життя соціальної ідеї.

Проте перше його знайомство з ідеями соціалізму почалося з праць немарксистських авторів: Ф.Лассалля, Г.Шеля, Б.Лимановського, С.Подолінського. З 1877 р. молодий І.Франко щодо самої соціалістичної ідеї сприйняв її як одну з вищих загальнолюдських цінностей, виплеканих мрією багатьох поколінь про щасливе життя. У ній йому імпонували гуманістичні засади: рівність, соціальна справедливість, свобода, братерство. З цими засадами він фактично ідентифікував соціалізм. «Соціалізм, – писав І.Франко в праці «Що таке соціалізм?» (1878), – то є прагнення усунути всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убожество; запровадити справедливіший, щасливіший лад, ніж нинішній» [10, с.44].

Ідею соціалізму І.Франко завжди розглядав через людський вимір: у соціалізмі він сприймав лише те, що відповідало людським ідеалам і людській особистій свободі, і відкидав усе, що суперечило, не відповідало їм. Саме в цьому пункті – співвідношенні соціалістичної ідеї та людської свободи – полягає принципова відмінність Франкового тлумачення «правдивого соціалізму» від марксистського. І коли він наприкінці 90-х рр. ознайомився з програмами соціал-демократичних партій, зокрема німецької та австрійської, які ґрунтувалися на ідеї диктатури пролетаріату, класової боротьби й соціалістичної революції та піддав нищівній критиці марксистську модель соціалізму саме за те, що вона поставила державу над людиною, чим суперечила ідеалам людської свободи. У працях «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «Народники і марксисты» (1899), «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904) І.Франко піддав гострій критиці концепцію «державного соціалізму», переконливо показавши її антигуманний характер. У всеохоплюючій опіці держави над життям громадян він побачив шлях до тотального контролю над кожним їхнім кроком, до насильства над людиною. Це привело би, за його переконанням, до того, що «народна держава стала би величезною народною тюрмою» [1, с.145].

У цілому ж, як відзначає С.М.Возняк, проблема співвідношення соціального і національного феноменів у світоглядних орієнтаціях Франка зазнала еволюції: від визнання першорядності соціального щодо національного – до їх «рівнорядності», а далі – до пріоритетності національного. Ця еволюція проходила не просто, а болісно, і відповідала загальній еволюції суспільно-політичних поглядів письменника – від симпатика щодо марксизму до його заперечення, від радикального демократа до демократа національного [1, с.45].

У статті «Нова проба суспільно-політичної організації Росії» він сформулював важливу думку про те, що «народ – се організм; слабкість одної частини потягає за собою неміч і всіх прочих частей», тому «нормальний розвій вимагає співуділу всіх часток народу, вимагає тісної, органічної єдності цілої нації, і тільки в такому разі нація та може проявити сміле, оригінальне життя національне» [11, с.61]. Говорячи про «співуділ» усіх частин нації, І.Франко має на увазі передусім економічну спільність, об'єднання всіх зусиль нації на розвиток її матеріальних сил. Сюди він відносить також необхідність «співуділу» всього народу в розвитку національної культури.

Негативність національної роздробленості для економічного, політичного й культурного розвитку народу І.Франко переконливо розкрив на прикладі становища Галичини. «Розчетвертування» українських земель і українського народу, відірваність українців Галичини

від «величезної маси братів наших за кордоном» він називав найважчою раною. Наслідком цієї відірваності була «безцвітність і маловартість наших дотеперішніх літературних і політичних змагань в Галичині і взагалі слабкість цілого нашого розвою». Ось чому ліквідацію кордону між Галичиною і Наддніпрянською Україною І.Франко розглядав як важливу умову національного розвитку українського народу. Думки І.Франка про територіальну єдність та необхідність об'єднання всіх елементів нації як важливу запоруку її успішного економічного й культурного розвитку є значним внеском в ідеологію українського суспільства.

Однією з найголовніших ознак нації вважав мову, що розглядалась як важливий засіб виразу національної специфіки духовного життя народу.

Зокрема, у статті «Літературна мова і діалекти», викривши ігнорування галицькими «москвофілами» й «народовцями» мовних надбань народу і їхні спроби витворити якусь штучну мову, І.Франко підкреслив, що основою української мови є мова, якою розмовляють у центрі України, «від Харкова до Кам'янця-Подільського» [3, с.67].

Отже, заслугою І.Я.Франка є спроба вникнути в процес зародження й розвитку консолідації мас людей у певні стійкі об'єднання - племена, народності, нації тощо. Основні положення його концепції нації такі:

- народність, нація як об'єктивна реальність становить єдність матеріальних і духовних сторін життя народу, причому матеріальне в структурі нації є визначальним;
- національне не є вічним, абсолютним, незмінним; національні особливості формуються під впливом конкретних умов буття нації й змінюються під впливом змін цих умов;
- нація – це органічна цілісність, співпраця всіх її членів, об'єднаних спільністю території, літературної мови, психології;
- духовне життя нації включає не тільки те, що притаманне тій чи іншій нації, а й те, що спільне для багатьох націй і що їх об'єднує.

Проте, на нашу думку, слід урахувати те, що оскільки нація - спільнота етнополітична, то й інтереси, що об'єднують людей у націю, роблять із неї окремого суспільного суб'єкта, зосереджені, передусім, у сферах політики і культури. Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності й культурно-мовної самобутності, свобода самовираження, подальша консолідація і, заради цього, створення або збереження власної державності та налагодження стосунків з іншими націями й державами. Економічні інтереси націй найбільш виразно проступають у міжнародних (чи міжетнічних) стосунках. Вони стають домінуючими, коли етнос або нація зазнають економічної експлуатації в рамках імперій або з боку більш розвинених країн, від яких вони є залежними. Однак саме в галузі економічних інтересів спостерігаються найбільші розбіжності всередині самої нації, що зумовлюються характером її соціально-економічної стратифікації, типом соціальної структури. І саме в тих випадках, коли в умовах багатонаціональних суспільств етнічний поділ збігається з етнічно-класовим, тобто коли має місце етносоціальна стратифікація, економічні інтереси набувають загальнонаціонального значення й сприяють консолідації етносу (нації) для боротьби за ці інтереси.

Сказане дозволяє зробити висновок про непересічне значення творчого доробку І.Франка у сфері тлумачення сутності нації та національних відносин, його вкладу в розвиток як української, так і світової філософської думки.

Бібліографічні посилання:

1. **Возняк С.М.** У пошуках суспільного ідеалу. - Івано-Франківськ, 2006.
2. **Франко І.** Війни і військо в наших часах//Світ. - 1882.-№16-17. - С.291.
3. **Пашук А.І.** Маловідома стаття І.Франка для газети «Ргаса» // Іван Франко. Статті і матеріали. - Львів, 1969. - Збірник 7.
4. **Франко І.** Критичні письма о галицькій інтелігенції//Зібрання творів: У 50-ти т. -К., 1980. -Т.26.
5. **Франко І.** Поза межами можливого // Зібрання творів: У 50-ти т. -К., 1986. -Т.45.
6. **Франко І.** Найповніші напрямки в народознавстві. //І.Франко/ Зібрання творів: У 50-ти т. - К., 1986. -Т.45.
7. **Франко І.** Реалісти і кар'єристи //І.Франко/ Житє і слово. - 1896. - Т.5. - №2.
8. **Франко І.** Формальний і реальний націоналізм //І.Франко/ Зібрання творів: У 50-ти т. - К., 1980. - Т.27.
9. **Франко І.** [Що таке соціалізм?] // Там само. - Т.45.
10. **Возняк С.М.** Іван Франко - поборник єднання народів./ М.С.Возняк - Львів, 1974.